

**VI. DIFUSIÓ I RECEPCIÓ DE L'OBRA
DE POMPEU FABRA**

MILLOR TARD QUE MAI: DIFUSIÓ A L'ALGUER

DE L'ORTOGRAFIA CATALANA MODERNA

FRANCESC BALLONE,

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

L'objectiu d'aquesta comunicació és aquell d'oferir una visió de conjunt molt ràpida sobre el procés d'acollida de la normativa fabriana en l'alguerès escrit.

El document contén una breu introducció al llarg període històric en què la producció escrita a l'Alguer es va conformar a un model avui en dia definit com a «català literari» (§ 1). La segona part (§ 2) presenta, a grans trets, alguns esdeveniments que han caracteritzat la introducció i la difusió de la norma fabriana en alguerès, i la tercera part (§ 3) se centra en l'activitat més recent de normativització a l'Alguer. En fi, dediquem un petit apartat (§ 4) a les conclusions.

1. EL CATALÀ LITERARI A L'ALGUER

El nombre molt elevat d'estudis de lingüística diacrònica sobre l'alguerès disponibles en literatura testimonia la riquesa de la producció escrita local de tipus històric, sobretot en l'àmbit de documents oficials i religiosos, material encara disponible en diferents biblioteques públiques¹ i privades.

Per a les finalitats explicatives del present estudi, podem dividir aquesta producció en tres fases principals:

La primera, situable idealment entre la conquesta catalana de l'Alguer (1353-1354) i el passatge de Sardenya a la casa Savoia (1718). Aquesta fase es caracteritza per l'ús d'un codi escrit amb característiques específiques dins el sistema català, i que inclou elements a voltes conservatius, com en la morfologia verbal, i a voltes innovadors, sobretot en el camp lèxic. La coexistència de solucions morfològiques locals (com la desinència *o* de la 1a persona del present d'indicatiu) i d'altres varietats (com la desinència *e* de la mateixa persona)² suggereix que el parcial aïllament geogràfic de la ciutat sarda no impedia un desenvolupament lingüístic alhora específic i simbiòtic respecte a les terres de ponent.

La segona, que col·loquem entre el 1718 i la segona meitat del segle XIX, és caracteritzada per un ús sempre més residual del català en àmbit escrit. A més, el codi utilitzat mostra diferències gràfiques sempre més marcades respecte a la resta del domini lingüístic, sigui en termes d'inseriment gradual d'elements ortogràfics italians dins un sistema escrit que encara s'esforçava de conservar una certa fidelitat al model del català literari,³ i sigui pel desenvolupament paral·lel d'una tendència molt més centrífuga a utilitzar directament la grafia italiana per representar els sons del català local.⁴

1. Citem, en primer lloc, l'Arxiu Històric Municipal de l'Alguer, l'Arxiu Diocesà de la mateixa ciutat i l'Archivio di Stato di Sassari.

2. Vegeu Caria (1990, nota 59). El mateix estudi inclou diversos altres exemples de coexistència, en l'alguerès escrit de l'època que estem tractant, d'elements fonètics, morfològics i lèxics característics de diferents territoris del domini lingüístic.

3. Entre els diversos exemples disponibles, citem la conversió del grafema original *gu* en *gh* del topònim *l'Alguer* → *Algher* en els documents de la Barracelleria entre el final del segle XVIII i el principi del segle XIX (vegeu Bosch, 1999).

4. Vegeu Caria (2006, p. 52).

La tercera, que fem començar en la segona meitat del segle XIX amb els contactes entre el lletrat alguerès Josep Frank i els catalans Francesc Martorell i Peña i Manuel Milà i Fontanals,⁵ contactes que obren pas als viatges d'Eduard Toda i Güell a l'Alguer i a la creació d'un ferment cultural catalanista que contribuirà a la fundació, el 1906, de l'Agrupació Catalanista de la Palmavera. Durant aquell mateix any dos algueresos, Joan Palomba i Ramon Clavellet, participen en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

Aquesta tercera fase es caracteritza per una tendència sempre més marcada a l'ús generalitzat de la grafia italiana per escriure el català local; en canvi, les freqüents relacions epistolars entre alguns erudits algueresos (quasi tots relacionats amb la Palmavera) i corresponents catalans donen vida a uns intents individuals de recuperació d'un model de català escrit que tenia com a referència l'ortografia clàssica catalana, i no l'ortografia italiana.⁶ El caràcter essencialment privat d'aquesta activitat epistolar, i la dissolució de la Palmavera després de pocs anys d'activitat, no ha permès la transmissió cap a la resta de la ciutadania —si més no, a aquella alfabetitzada— de les noves habilitats ortogràfiques adquirides (o, des d'una perspectiva més diacrònica, *recuperades*).

No han aconseguit aquest resultat ni les dues gramàtiques enllestides durant aquell període, és a dir, la *Grammatica del dialetto algherese odierno* (1906), de Joan Palomba, i la *Gramàtica algueresa*, de Joan Pais. En el primer cas es tracta essencialment d'un estudi descriptiu de fonètica i morfologia alguereses, escrit en italià, que (tot i el nom) no presenta cap element de prescripció normativa. La segona obra citada presenta al contrari un enfocament més normatiu, però no tindrà la possibilitat de constituir un model de referència escrit durant la primera meitat del segle XX perquè veurà la llum solament el 1970, en una publicació pòstuma curada per Pasqual Scanu.⁷ A partir d'una carta privada del 1913 sabem que Joan Pais havia estat informat per Rossend Serra i Pagès de la publicació de les *Normes ortogràfiques*,⁸ però no hi ha rastres evidents d'aquest nou curs de l'ortografia catalana dins l'obra de l'autor alguerès; és per això que podem incloure la Gramàtica de Pais dins el marc de la literatura algueresa prefabriana.⁹

173

2. ADAPTACIÓ A L'ALGUERÈS DE L'ORTOGRAFIA NORMATIVA

Quasi mig segle després de la fundació de la Palmavera, un nou grup d'intel·lectuals dona vida a una associació catalanista, el Centre d'Estudis Alguere-

5. Vegeu Català i Roca (1998, p. 26).

6. Per a una visió de conjunt sobre el català utilitzat per alguns protagonistes de la Palmavera en les seves relacions epistolars, vegeu Català i Roca, 1998.

7. En algunes cartes privades el mateix Pais data al 1899 el primer enllestiment d'aquesta obra.

8. Vegeu Català i Roca (1998, p. 264).

9. Tant per fer alguns exemples a aquest propòsit, la Gramàtica inclou indicacions sobre l'ús de *h* després de consonants velars finals i per assenyalar un hiata a l'interior de paraula (*puch, dich, induhir*, etc.), i recomana l'ús del grafema *y* per indicar la conjunció copulativa *i*.

sos (1952), que es va proposar l'objectiu —per primera volta en ciutat— de difondre l'ortografia catalana moderna. Per aconseguir aquest fi, els membres de l'associació funden l'Escoleta del Bon Pescador, una escola privada de llengua on s'ensenyava l'alguerès escrit segons una adaptació local de les *Normes ortogràfiques*. Aquesta experiència, que va durar més d'un decenni (1959-1970), marca l'inici «oficial» de l'ús de l'ortografia fabriana com a base per a l'ensenyança de l'alguerès, ús que no va ser mai posat en discussió en les experiències d'ensenyança escolar posteriors.¹⁰

A partir de l'últim quart del segle xx comença a normalitzar-se l'activitat de publicació de documents i llibres en grafia normativa. Entre els textos imprescindibles a aquest propòsit no podem oblidar el llibret de la santa missa, que a partir del 1980 acompanya els fidels en el seguiment de la missa en alguerès i que ha constituït un instrument potentíssim de primera alfabetització en català normatiu per a centenars d'algueresos. Altres dos textos que s'insereixen a ple títol dins aquest procés són el *Diccionari català de l'Alguer* (1988) i *El català de l'Alguer. Un model d'àmbit restringit* de l'Institut d'Estudis Catalans (2003).¹¹

Mereix una atenció especial també l'activitat de les nombroses associacions ciutadanes en termes de producció i difusió de productes culturals escrits en alguerès normatiu.¹² Gràcies a aquest esforç i al suport de les editorials locals podem afirmar que actualment tota (o quasi) la producció local editada en català utilitza com a base l'alguerès normatiu, i s'ha invertit completament la tendència, encara ben viva durant tot el segle xx, a utilitzar la grafia italiana per representar els sons de l'alguerès.¹³

3. LA NORMATIVITZACIÓ DE L'ALGUERÈS EN EL TERCER MIL·LENNI: UN PROCÉS ENCARA EN CURS

Globalment, a l'Alguer la producció escrita en català en el nou mil·lenni continua caracteritzant-se per una recerca constant d'equilibri entre la necessi-

10. Seguint el mateix solc, recordem l'activitat quasi quarantennal de l'Escola de Alguerés Pasqual Scanu (fundada el 1982), precedida per la breu experiència de l'escola del Col·lectiu Està esclarint (1978). En els darrers anys dues associacions més han contribuït a l'alfabetització escrita dels algueresos en la pròpia llengua històrica sense perdre de vista l'ortografia comuna; nos estem referint a l'Associació per a la Salvaguarda del Patrimoni Historicocultural de l'Alguer i a Òmnium Cultural de l'Alguer, amb cursos que han començat el 1996 i el 2014, respectivament.

11. Vegeu també Scala (2003).

12. Vegeu, entre d'altres, Fadda (2009), Sanna i Serrat (2017), i la col·lecció pluriennal de contes per a criatures «Lo Conte del Mes», textos editats o promoguts, respectivament, per l'Obra Cultural de l'Alguer i l'Escola de Alguerés Pasqual Scanu, la Plataforma per la Llengua, Òmnium Cultural de l'Alguer i el Centre de Recursos Pedagògics Maria Montessori.

13. Aquesta tendència, present sobretot a foies del món de les associacions culturals i lingüístiques, no és imputable necessàriament a una voluntat conscient de fomentar el secessionisme lingüístic, sinó a la necessitat de produir llengua escrita utilitzant l'únic instrument normatiu disponible per a la gran majoria dels algueresos, és a dir, l'ortografia italiana (vegeu, entre d'altres, els textos per a música inclosos a Dalerci, 2000).

tat de representar gràficament les peculiaritats de la nostra varietat i l'exigència complementària de preservar la unitat lingüística intercatalogana. Obres fonamentals com els citats *Diccionari català de l'Alguer* i *El català de l'Alguer. Un model d'àmbit restringit* no han estat suficients per crear un model de llengua local acceptat transversalment per la majoria de les associacions culturals i pels operadors lingüístics. L'intent meritori de crear un model d'alguerès escrit convergent ha sigut perseguit en el passat recent per alguns col·lectius d'associacions, sense, però, èxits de relleu.

Finalment, el Consell Municipal de l'Alguer (Ple de l'Ajuntament) ha activat un procés a partir del 2017 per a la constitució d'una Consulta Cívica per les Polítiques Lingüístiques del Català de l'Alguer, un òrgan consultiu de l'Administració local que comença formalment la seva activitat el juny de 2018. De la Consulta fan part actualment totes les associacions (set) que tenen la salvaguarda i la valoració del català de l'Alguer com a objectiu principal del seu estatut, i altres (cinc) que tenen la mateixa finalitat entre els objectius principals del seu estatut, per un total de dotze associacions.¹⁴ Aquest òrgan té, entre d'altres, la funció d'investigar un possible model unitari local de llengua escrita que eventualment amplii i revisi els principals documents de referència normativa a disposició (en primer lloc, el *Diccionari català de l'Alguer* i *El català de l'Alguer. Un model d'àmbit restringit*), actualitzant-los segons les novetats de la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans.

Per realitzar aquest propòsit, la consulta ha constituït el Grup de Treball per la Normativització del Català de l'Alguer, el qual, utilitzant com a model metodològic principal l'*Ortografia catalana* de l'IEC, elabora propostes que han de ser avaluades i eventualment aprovades pel Ple de la Consulta i pel Ple de l'Ajuntament.

L'àmplia participació associativa als treballs de la Consulta garanteix que, en cas de vot positiu en favor d'unes revisions normatives locals, aquestes assumeixen aquell caràcter de transversalitat interassociativa que mai no s'havia aconseguit de forma plena en el passat. A més, el passatge successiu d'avaluació i votació per part del Ple de l'Ajuntament confereix a aquesta activitat, en cas d'èxit positiu de la votació, el caràcter d'oficialitat que en la pràctica mai no havia aconseguit cap proposta normativa local.

4. CONCLUSIONS

La comunicació tenia l'objectiu d'oferir una breu visió de conjunt sobre l'acceptació i la difusió de l'ortografia fabriana a l'Alguer.

14. Les associacions participants són: Ateneu Alguerès, Associació Cultural Cabirol, Associació Cultural Edicions de l'Alguer, Associació per a la Salvaguarda del Patrimoni Historicocultural de l'Alguer, Associació Saber i Sabor, Centre Excursionista de l'Alguer, Coral Alguer Terra Mia, Coro Polifonico Algherese, Escola de Alguerés Pasqual Scanu, Obra Cultural de l'Alguer, Òmnium Cultural de l'Alguer, Plataforma per la Llengua. Per a més informacions sobre el procés de constitució de la Consulta i el seu funcionament, vegeu <https://eapc-rlld.blog.gencat.cat/2018/11/22/consulta-civica-per-les-politiques-linguistiques-del-catala-de-lalguer-irene-coghene/>.

Es pot intuir fàcilment que la constitució de l'Agrupació Catalanista de la Palmavera en els anys immediatament precedents a la publicació de les *Normes* podia constituir una ocasió única per permetre la immediata adaptació d'aquestes al català local, ocasió que no es va concretar a causa de la dissolució precoç de la Palmavera. Per aquestos motius hem col·locat idealment l'inici oficial d'aquest procés cap al final dels anys cinquanta del nou-cents, amb la fundació de l'Escola del Bon Pescador, procés reforçat posteriorment gràcies a l'activitat de diverses associacions culturals i activistes locals, que han promogut la constitució de diverses escoles de llengua i la publicació d'una gran quantitat de materials escrits en alguerès normatiu.

En fi hem recordat que, paral·lelament a l'activitat d'actualització dels instruments normatius generals (gramàtica i ortografia) per part de l'IEC, l'Alguer està vivint una fase d'activitat intensa de revisió i actualització dels instruments normatius locals, que portarà gradualment a la constitució d'un model unitari de referència normativa local.

BIBLIOGRAFIA

- BOSCH I RODOREDÀ, A. (1999). *Els noms de la fruita a l'Alguer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CARIA, R. (1990). «L'alguerès des d'una perspectiva històrica. Influències areals i dades sobre l'origen d'alguns fenòmens lingüístics en l'alguerès modern». *Revista de l'Alguer*, núm. 1, p. 33-53.
- (2006). «El català a l'Alguer: apunts per a un llibre blanc». *Revista de Llengua i Dret* [en línia], núm. 46. <<http://download.alguer.it/20070227.pdf>> [Consulta: 20 febrer 2019].
- CATALÀ I ROCA, P. (1998). *L'aventura catalanista de «La Palmavera»*. L'Alguer: La Poligràfica Peana.
- DALERCI, A. (2000). *Paraules i música*. Edició a cura de Gianni Viola. L'Alguer: La Poligràfica Peana.
- FADDA, C. (2009). *Guitres i mandolins*. L'Alguer: l'Escola de Alguerés: Obra Cultural de l'Alguer.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2003). *El català de l'Alguer: Un model d'àmbit restringit* [en línia]. <http://www.iec.cat/butlleti/pdf/103_butlleti_model.pdf> [Consulta: 20 febrer 2019].
- NUGHES, A.; SANNA, J. (1980). *Santa missa pels fidels de l'Alguer*. L'Alguer: La Poligràfica Peana.
- PAIS, J. (1970). *Gramàtica algueresa*. Edició a cura de Pasqual Scanu. Barcelona: Barcino. També disponible en línia a: <http://www.ub.edu/lexdialgram/obtenir_arxiu.jsp?nom_arxiu=Gramatica_Pais.pdf> [Consulta: 20 febrer 2019].
- PALOMBA, G. (1906 [2001]). *Grammatica del dialetto algherese odierno*. Edició a cura de Francesco Bertino. L'Alguer: Obra Cultural de l'Alguer.
- SANNA, J. (1988). *Diccionari català de l'Alguer*. L'Alguer; Barcelona: Fundació del II Congrés de la Llengua Catalana.
- SANNA, C.; SERRAT, M. (cur.) (2017). *Mans manetes: Paraules, cançons i veus de minyons*. Monastir: Plataforma per la Llengua.
- SCALA, L. (2003). *Català de l'Alguer: criteris de llengua escrita*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.